

Ivan Šuta

Korištenje vrtača u prapovijesti srednje Dalmacije*

Ivan Šuta
HR, 21215 Kaštel Lukšić
Muzej grada Kaštela
Brce 1, Dvorac Vitturi

U krškim vrtačama na istočnojadranskom prostoru sve češće se pronalaze arheološka nalazišta koja se uglavnom mogu datirati u prapovijesno razdoblje. U radu se na osnovi rezultata zaštitnih arheoloških istraživanja u Vučevici i rekognosciranja okolnoga prostora Dalmatinske zagore analizira način korištenja vrtača na širem srednjodalmatinskom prostoru. Zbog sfecičnoga geomorfološkog položaja dna vrtača su pogodna za formiranje obora za stoku ili za gradnju lokava – umjetnih akumulacija vode. Na srednjodalmatinskom prostoru dosad je pronađeno najviše nalazišta u vrtačama, a ovdje su otkrivena prva i zasad jedina naselja u njima. U radu se naglašava uloga stočarskih zajednica kojima su vrtače pogodne za korištenje kao sezonska naselja. Najraniji nalazi iz vrtača potječu iz starijega neolitika, a do intenziviranja korištenja vrtača dolazi u eneolitu i ranom brončanom dobu. Tada se uz vrtače podižu grobne gomile ili se uz rubove formiraju gradinska naselja, u okviru kojih vrtače imaju ulogu širega gradinskog prostora.

Ključne riječi: vrtača, eneolitik, rano brončano doba, cetinska kultura, posuška kultura, stočarstvo, grobna gomila, gradina, lokva

UDK: 904:726.8>(497.5)“636“

Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 12. lipnja 2013.

Istraživanja arheoloških lokaliteta smještenih u vrtačama zaokupljaju pažnju arheologa od početka osamdesetih godina prošloga stoljeća, kad je otkriveno nalazište u Otišiću. Ipak, potrebno je napomenuti da prva arheološka istraživanja vezana za vrtače potječu još s početka 20. stoljeća. Riječ je o istraživanju željeznodobne nekropole gradinskoga naselja na položaju današnjeg Kastva, koja se nalazila u vrtači Veli Mišinc.¹ Sličan primjer postoji u Sloveniji gdje je u vrtači Ponikve kod Škocjana istraživana željeznodobna nekropola, također u blizini gradinskoga naselja.²

U srednjoj Dalmaciji istraživanja vrtača počinju otkrićem naselja u Otišiću. Istraživanjem jedne od brojnih vrtača na krševitoj zaravni između Svilaje i Cetine, na položaju Vlaka, dobivene su nove spoznaje o kasnome ene-

olitiku toga područja, koji je iznimno važan kao matični prostor cetinske kulture. Ranija istraživanja grobnih gomila pod vodstvom Ivana Marovića u gornjem toku rijeke Cetine pružila su osnovu za definiranje cetinske kulture, koja je uz posušku kulturu osnova za poznavanje ranoga brončanog doba Dalmacije i zaleđa. Nažalost, u Otišiću je istražen samo manji dio vrtače pa su podaci o karakteru i organizaciji naselja nepotpuni, ali bogatstvo i raznolikost ukrasa na pronađenom keramičkom materijalu nije pronađena ni u jednoj od kasnije istraživanih vrtača. Rekognosciranja vrtača u okolici istraživane pružila su indicije i o njihovu korištenju u istome razdoblju.³ Slučajni nalaz probušene čekić-sjekire iz vrtače na položaju Jastrebača kod obližnjega Potravlja upućuje na postojanje naselja i na tome mjestu.⁴

* Rad je pripremljen za tisak u Zborniku kolokvija Arheologija pećina i krša održanoga u Gospiću godine 2007., ali kako tiskanje zbornika još nije izgledno, ponuđen je uredništvu Tusculuma. Rad je nadopunjen novim rezultatima istraživanja.

1 M. Blečić 2002, str. 76.

2 P. Novaković – H. Simoni 1997, str. 32.

3 A. Milošević – B. Govedarica 1986, str. 53.

4 A. Milošević 1998, 143.

Prilikom rekognosciranja vrtača u okolici Biskoga kod Trilja nađena je keramika istih karakteristika kao i ona u Otišiću, što je A. Miloševića i B. Govedaricu navelo na zaključak da tamo treba očekivati naselje slično onome u Otišiću.⁵ Zaštitnim arheološkim istraživanjima uz vrtaču Šavina vrtlina u Biskom godine 1986. otkriveni su prvi neolitski ostaci vezani uz vrtače. Neposredno uz vrtaču djelomično je istraženo jednoslojno poluzemuničko naselje iz razdoblja starijega neolitika. Prostor u vrtači, za koji se pretpostavlja da je bio centar staništa, nije istraživan.⁶ »Vangradinsko naselje« otkriveno u blizini vrtače Musinovac, u selu Mostarska Vrata kod Ljubuškoga u Hercegovini, vjerojatno također treba promatrati u kontekstu s obližnjom vrtačom.⁷

U sklopu zaštitnih arheoloških istraživanja na trasi brze ceste Solin-Klis godine 1989. istraživana je vrtača Mihovilića ograda u blizini Klis-Grla. Položaj na kojemu se nalazi vrtača interesantan je zbog smještaja na izlazu iz kliškoga prijevoja, najvažnijega prirodnog komunikacijskog pravca koji je povezivao zaleđe i obalu na srednjodalmatinskom području. Prema skromnim objavljenim podacima riječ je o ostacima naselja koje se datira u početak ranoga brončanog doba.⁸ Prvi i zasad jedini nalazi iz vrtača na srednjodalmatinskom arhipelagu pronađeni su u vrtači na položaju Divjeni dolci u blizini Sućurja na otoku Hvaru. U vrtači iz koje je iskopana zemlja pronađeno je dosta keramičkoga i litičkoga materijala koji se datira u razdoblje kasnoga eneolitika.⁹ Nalazište Crkvine u Cisti kod Imotskoga, poznato po ostacima starokršćanske crkve, nastalo je na vrtači u kojoj se nalazila lokva. Ona je s vremenom ispunjena zemljom pa se danas ne primjećuje u okolišu. Prilikom arheoloških istraživanja pronađeni su ulomci keramičkih posuda iz ranoga brončanog doba.¹⁰

U Istri su rekognosciranjem terena na području Marokcije kod Buja u tri vrtače pronađeni ulomci keramičkih

posuda iz prapovijesnoga razdoblja.¹¹ Arheološka istraživanja vrtača slovenskoga Krasa otkrila su također arheološke ostatke. Sondiranjem manjega opsega u dvadesetak vrtača pronađeni su uglavnom ulomci keramičkih posuda koji se datiraju od brončanoga doba do danas, s najvećom koncentracijom u željeznom dobu, kad na tom području egzistiraju brojne gradine. Način na koji su korištene ove vrtače ostaje pitanje bez odgovora; nema dokaza da su bile nastanjivane, a istraživači sugeriraju da su željeznodobni keramički ostaci pronađeni u njima povezani s iskorištavanjem u ratarske svrhe.¹² Kasnijim zaštitnim istraživanjima na trasi autoceste u Sloveniji, također na području Krasa, otkriveni su ulomci prapovijesnih keramičkih posuda i litičkih artefakata u devet vrtača.¹³ Zaštitnim istraživanjima na trasi autoceste A1 između Bosiljeva i Ogulina, u okolici mjesta Otok na Dobri, Trošmarija i Rudina, u više je vrtača obavljeno probno sondiranje, ali nisu pronađeni arheološki ostaci.¹⁴

Novija istraživanja vrtača u Dalmaciji također su vezana uz zaštitna istraživanja na trasi autoceste A1. O istraživanjima vrtača u Vučevici 2002. i 2003. opširnije ćemo u nastavku rada, a ovdje ćemo spomenuti obavljena istraživanja u nastavku trase prema Pločama. Na dionici autoceste A1 od Dugopolja do Ravče obavljena su zaštitna istraživanja u više vrtača. Kod zaseoka Ercegovci istraživana je vrtača Konopljište. Najraniji slojevi u toj vrtači potječu iz kasnoga eneolitika, a intenzivno je korištena i u srednjem vijeku, iz kojega potječu pronađeni ostaci arhitekture.¹⁵ Prapovijesni nalazi iz brončanoga doba pronađeni su u vrtači Dragović dolac pored Srijana,¹⁶ u vrtači kod gradine Jastrebova glavica pored Grabovca,¹⁷ u vrtačama na položaju Lupoglav kod čvora Zagvozd,¹⁸ u vrtači Šipašnjak istočno od Zagvozda¹⁹ i kod zasoka Kovačevići u Gornjim Raščanima.²⁰ U jednoj od dvije istražene vrtače kod zaseoka Kovačevići pronađeni su komadi kućnog lijepa,

5 A. Milošević – B. Govedarica 1986, str. 58.

6 A. Milošević 1998, str. 288.

7 P. Oreč 1989, str. 19.

8 G. Protić 1989, str. 16.

9 N. Vujnović 2002, str. 54.

10 Usmeno priopćenje Ljubomira Gudelja, voditelja istraživanja.

11 K. Mihovilić – T. Bradara – D. Komšo 2004, str. 62-68.

12 P. Novaković – H. Simoni 1997, str. 33.

13 A. Bavdek 2003, str. 287.

14 Usmeno priopćenje Domagoja Perkića, voditelja zaštitnih istraživanja.

15 Š. Vulić – A. Ivišić <2008>, str. 547.

16 M. Katić <2007>a, str. 385.

17 M. Katić <2007>b, str. 386.

18 M. Katić <2007>b, str. 387; B. Olujić <2009>, str. 556-558.

19 M. Katić <2007>c, str. 387.

20 M. Katić <2007>c, str. 387.

Slika 1.
Tipičan krški reljef s vrtačama (snimio Tonko Bartulović)

što upućuje na postojanje nastambe iz ranoga brončanog doba jer je pronađen i ulomak ručke s »litzen« ukrašom.²¹ »Litzen« keramika i kućni lijep pronađeni su i istraživanjem obližnje vrtače kod zaseoka Majići.²²

Mnogo arheoloških lokaliteta nalazi se u pećinama koje su u vrtačama. Takav je slučaj s poznatom pećinom Škarin samograd u Mirlović Zagori te s više pećina u zaleđu Trsta.²³ Arheološka istraživanja ovih lokaliteta su u većini slučajeva bila koncentrirana na unutrašnjost pećine, dok prostor ispred njih najčešće nije istraživao, iako se nameće zaključak da je korišten. U tom pravcu idu i pretpostavke B. Govedarice za pećine u zaleđu Trsta: »Sasvim je logično pretpostaviti da je ovaj prostor imao određenu funkciju u sklopu pećinske naseobine. Možda je u njemu držana stoka a nije isključeno da je i taj dio bio naseljen...«²⁴ Na korištenje vrtača u Srbiji ukazuju nalazi iz okolice Valjeva gdje su na položaju Ravne vrtače kod

sela Bukovac godine 2003. istražene dvije grobne gomile smještene na samom obodu prostrane vrtače. Istraživači pretpostavljaju da su pokonici bili incinerirani, a pepeo stavljen u keramičke urne položene na platformi od kamenih ploča.²⁵

Novotkriveni brončanodobni nalazi iz Ninčevića ili Mušićine špilje u Radošiću također su zanimljivi s obzirom na to da se špilja nalazi na rubu veće vrtače. Osim keramičkih nalaza iz brončanoga doba rekognosciranjem špilje su pronađeni i ostaci ljudskih lubanja.²⁶

Iz ovoga pregleda istraživanja vidimo da se arheološki ostaci u vrtačama javljaju u dugom vremenskom rasponu, od starijega neolitika do željeznoga doba, na širem prostoru istočnog Jadrana i zaleđa. Vrtače se koriste kao lokve, naselja i nekropole. Jedina dosada otkrivena naselja u vrtačama nalazimo u srednjoj Dalmaciji, iako se može očekivati da će se pronaći i na drugim kraškim predjelima.

21 V. Katavić – A. Sunko-Katavić – A. Devlahović 2011, str. 46.

22 K. Mucić – N. Kovačević-Bokarica 2011, str. 129.

23 B. Govedarica 1989, 32-33. Spominje pećine Grotta Cotariva, Grotta dei Ciclami, Riparo di Perdecoll i Grotta del Pettiroso.

24 B. Govedarica 1989, str. 32.

25 V. Filipović 2004.

26 Arheološke ostatke u špilji otkrio je speleolog Tonči Rađa. Sama špilja se nalazi ispod autoceste A1, a zbog slijevanja oborinskih voda s kolnika autoceste u špilju isprani su kulturni slojevi koji su na pojedinim mjestima debeli i do četiri metra.

GEOMORFOLOŠKE KARAKTERISTIKE VRTAČA

Naziv vrtača označava manje udubine u kršu. U arheološkoj literaturi uvriježio se naziv vrtača koji će se koristiti i u ovom radu, ali ispravniji je naziv ponikva jer se naziv vrtača odnosi na one ponikve koje su pogodne za obrađivanje kao vrt.²⁷ Osim ova dva naziva koriste se i nazivi dolac i dolina. Za ograđene obrađivane dolce koristi se u Poljicima naziv torina.²⁸ Duboke vrtače koje imaju strme rubove često nose naziv samograd, koji očito upućuje na minimalnu potrebu ograđivanja.²⁹

Vrtače najčešće nalazimo na izrazito krševitim zaravnima (sl. 1) gdje ih može biti više od 150 na km². Uobičajena gustoća je oko 50 – 70 vrtača na km².³⁰ Po postanku dijelimo ih na vrtače nastale urušavanjem i one nastale korozivnim udublivanjem s površine. One nastale urušavanjem često imaju strme rubove i pećine na bočnim stranama, poput poznate vrtače u kojoj je pećina Škarin samograd u Mirlović Zagori. One nastale korozivnim dje-

lovanjem vode na izrazito okršenim ravnim terenima izgrađenim od čistih vapnenaca iz razdoblja krede su češće. Uobičajen je plitki ljevkast oblik u presjeku, s nataložene zemljom na dnu. Donji sloj nataložene zemlje je crvenica koja dobro drži vlagu, dok gornji sloj sadrži plodnu humusnu zemlju.³¹ Srednjodalmatinsko područje obiluje vrtačama, a najveća je koncentracija na prostoru Dalmatinske zagore.

Često su vrtače bile naknadno krčene u ratarske svrhe, na rubovima su građene terase ili se zemlja donosila iz blizine ako bi je manjkalo u samoj vrtači. U vrtačama nalazimo i ostatke vapnenica (klačina), koje su većim dijelom ukopavane u zemlju. Na krškom terenu često su dna vrtača jedina plodna tla koja sadržavaju i dovoljnu količinu vlage za uzgoj ratarskih kultura. Zato su danas gotovo sve vrtače, čak i one udaljenije od naselja, ograđene suhozidom kako bi se spriječio nekontroliran ulazak stoke. Za gradnju lokava i bunara u vrtačama dno se nabijalo ilovačom, čime

Slika 2.

Ostaci napuštenoga sezonskog naselja u vrtači na planini Biokovo (snimio Ivan Šuta)

27 M. Matas 2009, str. 91.

28 F. Ivanišević 1987, str. 248.

29 Toponimi samograd česti su na užem prostoru Dalmatinske zagore i svi označavaju duboke, nepristupačne vrtače. Primjeri su Škarin samograd u Mirilović Zagori, Samograd kod zaseoka Bašići u Prugovu, Samograd kod zaseoka Stojaci u Primorskom dolcu i Samograd južno od crkve Majke Božje u Niskome.

30 P. Novaković – H. Simoni – B. Mušić 1999, str. 123-124; M. Matas 2009, str. 87.

31 M. Matas 2009, str. 87.

bi se stvorio nepropusni sloj i lakše akumulirala kišnica.³² Potrebno je naglasiti da lokve na krškom području u većini slučajeva nisu prirodne akumulacije, potrebno ih je redovito održavati i čistiti kako bi se u njima zadržala voda.³³

Bitne pogodnosti korištenja vrtača su i zaštićenost od vjetrova i skrivenost položaja. Zanimljivi su etnografski primjeri donedavno korištenih sezonskih stočarskih naselja uz vrtače na srednjodalmatinskim planinama. Na vršnom dijelu Biokova postoji više »stanova« – sezonskih naselja smještenih uz prostrane vrtače. Stanovi su pripadali stanovnicima sela u podnožju koji su ih koristili ljeti kad se na planinu dovodila stoka na ispašu (sl. 2). Nesumljivo je riječ o prastaraj tradiciji lokalne sezone transhumance, koja ima korijene duboko u prošlosti.

ARHEOLOŠKA ISTRAŽIVANJA I REKOGNOSCIRANJA U VUČEVICI

Arheološka istraživanja u selu Vučevici tijekom posljednjih godina znatno su pridonijela poznavanju prošlosti toga područja, naročito prapovijesnoga razdoblja iz kojega potječe najveći dio arheoloških nalazišta.

Selo se nalazi u bližem zaleđu Kaštela, uza zaravan između osojne padine Kozjaka i brda Jarebinjak i Paklenica sa sjeverne strane. Prostor sela je izrazito krški, posebno osojna padina Kozjaka i južni dio zaravni gdje se nalaze brojne vrtače. Oko današnjih zaselaka tlo je plodnije, a krčenjem i terasiranjem dobivane su obradive površine. Položaj Jezera, jugozapadno od zaseoka Brčići, najplodniji je dio, koji zbog nepropusnog tla poplavi za većih kiša. Lokve i bunari nalaze se na više mjesta, a važnije su lokva Popirača, Brišnjača, Gnjilača, Vidrovača i lokve kod Orošnjaka i Brčića. Ove lokve su smještene uglavnom u neposrednoj blizini zaselaka i na udaljenijim pašnjacima, poput Vidrovače i Gnjilače na sjevernim padinama Kozjaka. Voda iz lokava i bunara donedavno je bila jedini izvor vode za ljude i stoku. Iako nema stalnih izvora vode, što je inače karakteristika većega dijela Zagore, tu nalazimo veću koncentraciju prapovijesnih nalazišta. Prostor sela zanimljiv je zbog smještaja na križanju dvaju komunikacijskih pravaca. Prvi je zakozjački put koji približno odgovara pružanju današnje autoceste, a drugi je put koji vodi od Kaštela preko kozjačkih prijevoja prema zaleđu. Iz Vučevice, bez podataka o okolnostima nalaza, potječe nalaz kratkoga mača koji se dovodi u vezu s mikenskim utjecajima.³⁴

Višekratnim rekognosciranjem cijeloga prostora sela evidentirano je šest gradinskih nalazišta i 21 gomila. Arheološki nalazi pronađeni su i u dvije vrtače, na položaju Matijin dolac i u vrtači oko 200 metara sjevernije, iz kojih je prethodno izvađena zemlja. Inače, ako se vrtača ne obrađuje teško je primijetiti nalaze, stoga se ostaci pronađu obično u obrađivanim vrtačama ili u vrtačama iz kojih je odnešena plodna zemlja.

Gradine su na položajima Komarkovača, Jarebinjak, gradina kod lokve Popirače, Osmakovac uz put prema Konjskom i Blacama, Crni umac (Žalosna gradina) na osovnoj strani Kozjaka uz put prema Kaštelima i gradina jugozapadno od čvora Vučevica, također u blizini puta prema Kaštelima. Sve gradine su manjih dimenzija, bez sačuvanog debljeg kulturnog sloja i izraženijih bedema.

Gomile se nalaze na više položaja, pojedinačne ili u skupinama najviše do tri gomile. Najveća se nalazi južnije od crkve sv. Ante,³⁵ uz koju se nalazi još jedna manjih dimenzija. Na položaju Brčića gomile skupina je od tri gomile, a jedna se nalazi na južnim padinama Komarkovače, kod sela Orošnjaci. Na toj gomili jasno se na površini razabiru ostaci grobne arhitekture u obliku škirnje od kamenih ploča. Gomila se nalazi i kod Oštarije (kuća pok. Bariše Kotarca), a od dijela njezina kamena napravljen je manji obor. U blizini zaseoka Boljati tri su gomile, a na južnim padinama Paklenice, u pravcu Radošića, još četiri, u skupinama po dvije. Dvije manje gomile nalaze se oko 50 metara sjevernije od Gradine kod lokve Popirače. I uza samu lokvu Popiraču, sa sjeveroistočne strane, jedna je gomila. Nad velikom prapovijesnom gomilom na hrbatu Paklenice nalaze se ostaci srednjovjekovne crkve i nekropole, koju ovdašnje stanovništvo zove Sveta Žalost.³⁶

Od nekoliko speleoloških objekata na području sela, arheološki su interesantne Savića pećina i jama na zapadnoj padini Gradine kod lokve Popirače, nedaleko od istraženih vrtača na položaju Kovačina. Na manjoj zaravni ispred jame pronađen je dio bušene čekić-sjekire i ulomci keramičkoga posuđa istih karakteristika kao i keramika iz najmlađe ranobrončanodobne faze korištenja vrtača, odnosno iz razdoblja naseljavanja Gradine.

Zaštitna istraživanja Konzervatorskoga odjela u Splitu, obavljena prije gradnje autoceste 2002. i 2003. godine, obuhvatila su dvije vrtače na položaju Kovačina u blizini lokve Popirače.³⁷ Kasnijim istraživanjima prilikom grad-

32 P. Novaković – H. Simoni 1997, str. 27.

33 M. Matas 2009, str. 175.

34 B. Hansel – B. Teržan 1999, str. 96-97.

35 I. Šuta – V. Katavić 2003, str. 72.

36 M. Matas 2002, str. 73.

37 I. Šuta – V. Katavić 2003, str. 72.

nje čvora Vučevica i spojne ceste prema Koruščima godi-
ne 2005. obuhvaćene su dvije grobne gomile na položaju
Matijin dolac i dvije grobne gomile na položaju Vlaka, juž-
no od zaseoka Brčići.³⁸

Vrtače na Kovačini kod lokve Popirače

Vrtača 1 nalazila se bliže lokvi, oko 100 m istočnije od
nje, u južnom podnožju brežuljka Gradina (sl. 3, 4). Ima
oblik nepravilne izdužene elipse. Duža os iznosi oko 40
m, kraća oko 17 m. Dno vrtače nalazi se na 329,50 m nad-
morske visine. Rubovi vrtače izraženiji su na sjevernom i
istočnom dijelu, gdje se stijene izdižu oko 3-4 m u odno-
su prema dnu.

Druga vrtača nalazila se stotinjak metara istočnije od
vrtače 1 (sl. 5). U odnosu prema vrtači 1 ova je površinom
veća i teže primjetna u prostoru. Stijene oko vrtače naj-
istaknutije su na sjevernom dijelu gdje se uzdižu i do 7
m iznad dna vrtače koje je na nadmorskoj visini od 331
metra. Južni i zapadni dio vrtače pristupačniji je s blažom
padinom. Upotrebjiva površina iznosi 670 m², od čega je
istraženo 61 m².

U objema vrtačama pronađeni su ostaci koji upuću-
ju na duže korištenje položaja, od srednjega neolitika do
ranoga brončanog doba. Iako je ukupna količina pokret-
noga arheološkog materijala mala, analizom keramičkih

nalaza izdvojene su tri faze korištenja vrtača (sl. 6). Prvoj
neolitskoj fazi pripada svega tridesetak ulomaka keramič-
kog posuđa te veći broj litičkih artefakata. U svim je faza-
ma prisutna veća količina litičkih artefakata različitih vr-
sta. Druga faza pripada kasnom eneolitiku i ranom bron-
čanom dobu, s karakterističnim zdjelama s koso zasječe-
nim i prstenasto proširenim obodima. Treća faza pripada
ranom brončanom dobu. Njoj pripada najveća količina
materijala te se naseljavanje vrtače u tom periodu može
vezati uz korištenje obližnje gradine. Za ovu fazu karak-
teristične su ručke koje počinju od oboda ili s izdignutih
oboda, a važan kronološki reper je ulomak ručke posude
sa »litzen« ukrasom.

Stratigrafska slika slična je u objema vrtačama. Formi-
ranje kulturnoga sloja koji je u vrtači 1 najveće debljine
oko 2,7 m, a u vrtači 2 oko 4,7 m, uglavnom je posljedi-
ca prirodnoga punjenja vrtača sedimentom. Kulturni sloj
u vrtači 2 je deblji zbog veće i strmije površine s koje se
na dno vrtače erozijom nanosila zemlja. Intezitet punje-
nja ovisio je i o klimatskim prilikama, požarima i čovjekov-
u djelovanju. Zbog djelovanja erozije, koja ispire zemlju
s rubova, mora se uzeti u obzir činjenica da pokretne na-
laze iz ranijih slojeva možemo očekivati u novijim slojevi-
ma. Iz sloja uz zdravicu koji je sadržavao neolitski materijal
u objema vrtačama uzet je uzorak drvenoga ugljena.

Slika 3.

Tlocrt vrtače 1 (izradili Miljenko Žapčić i Lucijan Roki)

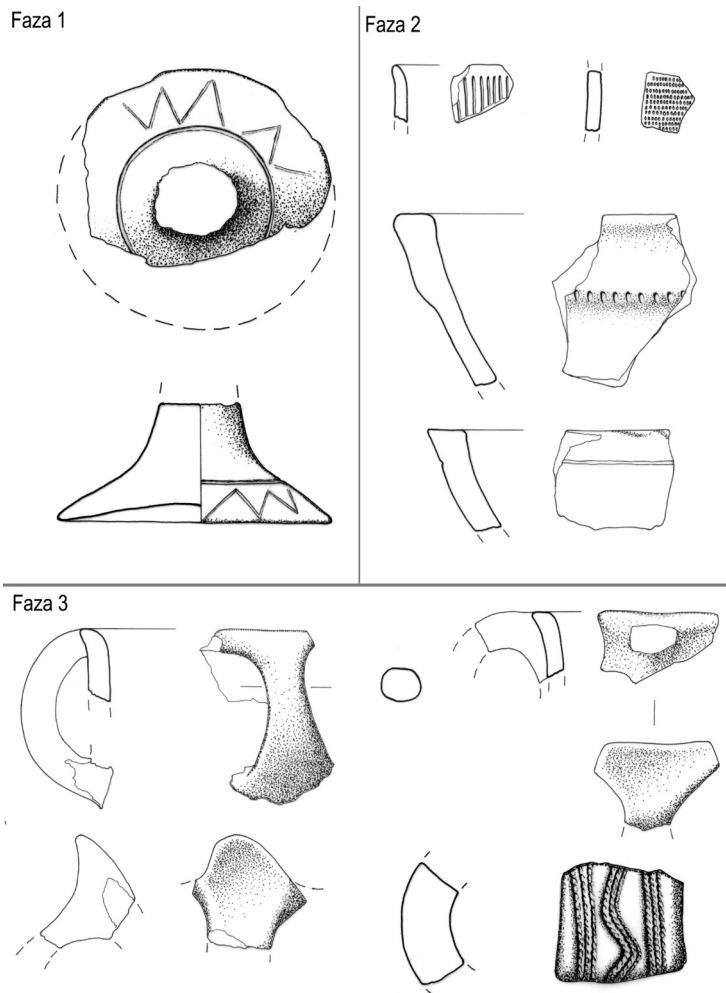
38 I. Šuta <2006>, str. 419-421.

Slika 4.
Zračni snimak vrtače 1 (snimio Zlatko Sunko)

Slika 5.
Zračni snimak vrtače 2 (snimio Zlatko Sunko)

Slika 6.
Izbor keramičkih nalaza iz vrtača na položaju Kovačina (crtež Lara Cernički)

Kalibriranom radiokarbonskom analizom pokazalo se da su oba sloja približno istovremena – pripadaju razdoblju srednjega neolitika.³⁹

U objema vrtačama pronađeno je po jedno vatrište. Rezultati radiokarbonske analize za uzorke drvenoga ugljena iz vatrišta u vrtači 1 pokazuju da je ono recentno,⁴⁰ iako se nalazilo uz gornji sloj pečene zemlje zajedno s pripadajućim arheološkim materijalom iz faze 3. Slična je situacija sa vatrištem 1 u vrtači 2, koje se također nalazilo u sloju s arheološkim materijalom faze 3. Radiokar-

bonska analiza drvenoga ugljena iz ovoga vatrišta pokazuje da je riječ o kasnosrednjovjekovnom vatrištu.⁴¹ Recentnija vatrišta pronađena su i u Otišiću,⁴² što ukazuje na povremeno posjećivanje vrtača u kasnijem razdoblju, ali i na devastaciju kulturnoga sloja zbog dugotrajne zemljoradnje.

U vrtači 1 pronađen je sloj nabijene ilovače na dva mjesta u rubu vrtače, na uzvišenijem terenu ispod veće stijene visoke oko 2, 5 m gdje kulturni sloj ne prelazi debljinu veću od 1 m. Riječ je o ostacima podnice objekta. Na

39 Uzorak drvenoga ugljena iz vrtače 1: 6740-6650 BP: 4830-4660 BC i 4640-4620 BC, Beta 177381. Uzorak drvenoga ugljena iz vrtače 2: 6790-6690 BP: 4930-4710 BC, Beta-178735.

40 30+/-50 BP. Beta-177379.

41 530-500 BP: 1400-1490 AD, Beta-177382.

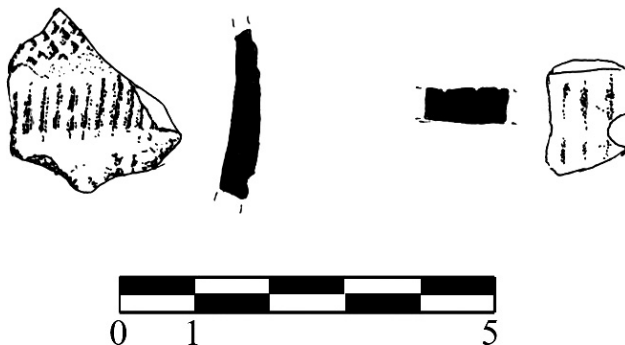
42 A. Milošević – B. Govedarica 1986, str. 57.

to upućuje odabir položaja na rubu vrtače uz visoku stijenu koja je mogla služiti kao konstruktivni element i prirodni zaklon. U središnjem dijelu vrtače gradnja objekta teško je izvediva zbog plavljenja. S obzirom na keramički materijal pronađen neposredno iznad podnice i oko nje, riječ je o objektu koji pripada drugoj ili trećoj fazi. Uzmemo li u obzir površinu s nabijenom ilovačom, dimenzije nisu bile velike – najviše oko 4 m u promjeru. Dosadašnja istraživanja kasnoeneolitskih i ranobrončanodobnih naselja na dalmatinskom i obližnjem hercegovačkom prostoru pružila su skromne podatke o stambenoj arhitekturi u vrtačama. Ostaci objekta iz vrtače u Otišiću većim dijelom su uništeni gradnjom vapnenice. Sačuvani ostaci jedne rupe za drveni stup, »pojasevi nabijene crvenkastonarančaste zemlja«, te ostaci gara, pepela i kućnog lijepa, pronađeni pregledom iskopa za vapnenicu, ne pružaju mogućnost za donošenje suvislijih zaključaka o izgledu objekta.⁴³ Više podataka donosi P. Oreč koji je detaljno rekognoscirao zapadnohercegovačko područje, osobito u okolici Posušja i Gruda, gdje je otkrio brojna »vangradinska naselja«.⁴⁴ Čović je kasnije pri definiranju naselja u okviru posuške kulture uključio i ovaj tip naselja na otvorenom. U većini slučajeva to su jednoslojna naselja s ostacima objekata i pokretnim arheološkim materijalom. Nalaze se na različitim položajima: u poljima, neposredno oko polja, na položajima zavučenim između brda i na blago uzvišenim kosama.⁴⁵ Sličnosti s objektom iz Vučevice nalazimo u opisu ostataka kuće na Velikom Markovu brigu. Tu je podnica također nabijena ilovačom, a pretpostavljene dimenzije iznosile su oko 4 x 4 m. Također nisu pronađeni ostaci rupa za kolce, što je navelo autora da pretpostavi kako su zidovi bili na vodoravno položenim drvenim gredama.⁴⁶ Osim nabijene ilovače na dosta većoj površini u objema vrtačama pronađeni su komadi izgorena kućnog lijepa i dva sloja izgorene zemlje. U sredini vrtače odvojeni su slojem zemlje, dok su na rubovima ispremiješani i teže razlučivi. Bolje su sačuvani su vrtači 2 gdje je prvi sloj debljine gotovo 30 cm, što upućuje na značajnije gorenje ne samo u vrtači, nego i u bližem okolišu, što može ukazivati na postojanje običaja sezonskog paljenja okolnih pašnjaka. Među stočarima dalmatinskoga zaleđa ovaj običaj i danas postoji jer se na taj način dobiva kvalitetnija ispaša i čisti teren. Nažalost, štetne posljedice sezonskih paljenja uzrokovale su degradaciju i eroziju tla.

Gomile kod vrtače Matijin dolac

Dvije kamene gomile uz vrtaču Matijin dolac nalaze se na granici sela Vučevica i Dugobabe, na prijevoju između brda Jarebinjak i Paklenica. Riječ je o položaju na prirodnoj komunikaciji između Vučevice, Korušaca i Dugobaba.

Objekte gomile su na blagoj padini zapadnije od vrtače. Gomila 2 bliža je vrtači i udaljenost iznosi oko 100 m, a gomila 1 je još oko 50 m zapadnije. Vrtača nije istraživana, ali rekognosciranjem je utvrđeno da i ona sadrži arheološke ostatke. S dna vrtače prethodno je djelomično izvađena zemlja, čime je stvorena oko 2 m duboka rupa. Ovdje je pronađeno desetak sitnih ulomaka keramičkih posuda, od kojih izdvajamo dva ulomka loptaste posude s kratkim cilindričnim vratom, ukrašena urezanim linijama koje formiraju mrežu na ramenu i okomitim urezanim crtama na vratu (sl. 7).

Slika 7.

Ulomci keramičkih posuda iz Matijina dolca
(crtež Robert Maršić)

Riječ je o tipu posude koji je karakterističan za kasni eneolitik ovoga područja. Dio posude istoga tipa pronađen je i u vrtači 1 na položaju Kovačina u Vučevici, ali i u Otišiću i u više gomila koje se pripisuju prvoj fazi cetinske kulture. Osim skromnih keramičkih nalaza, u vrtači nije pronađeno ništa što bi upućivalo na postojanje objekta, odnosno intenzivnije posjećivanje vrtače.

Gomila 1 ima promjer oko 5 metara, a visina kamenoga nanosa ne prelazi 50 centimetara. Iako u gomili nisu pronađeni ostaci ljudskih kostiju i grobne arhitekture, u sjeverozapadnom dijelu pronađeno je više ulomaka neukrašenog keramičkog vrča tipa Kotorac.

43 A. Milošević – B. Govedarica 1986, str. 58.

44 P. Oreč 1978, str. 184-197.

45 B. Čović 1989, str. 83-84.

46 P. Oreč 1978, str. 188-189.

Gomila 2 nalazila se bliže vrtači, oko 100 metara istočnije od gomile 1. Njezin promjer je oko 8 metara, a visina ne prelazi 60 centimetara. U središnjem dijelu gomile, neposredno ispod površine između nabacanoga kamenja, pronađeno je više ulomaka keramičkih posuda koje određuju vrijeme nastanka i korištenja gomile. Kao i u slučaju gomile 1 nije pronađena grobna arhitektura i ljudske kosti što upućuje na pretpostavku o incineraciji kao ritusu ukapanja. Od nalaza izdvajamo ulomke posuda koji pripadaju drugom stupnju cetinske kulture prema tipologiji Čovića i Marovića. Riječ je o cetinskim posudama tipa Kotorac, koje imaju visoku cilindričnu šuplju nogu, ovalnospljošten trbuh, okomiti cilindrični vrat i oštro izvijen obod. Ukrašene su udubljenim linijama koje formiraju polja visećih trokuta, a ispunjene su trokutastim ubodima. Osim keramike, pronađeno je i manje kremeno sječivo (sl. 8).

Gomile na položaju Vlake

Vlake se nalaze na oko 1,5 km južnije od zaseoka Brčići, približno na sredini zaravni između Kozjaka i Jarebinjaka. Ovdje su istražene dvije gomile.

Gomila 1 elipsastoga je oblika, najvećega promjera 11 metara. Visina ne prelazi 60 centimetara. Na gomili je naknadno sagrađeno suhozidno pastirsko sklonište kružnoga oblika. Gradnjom ovoga skloništa devastirana je cijela gomila, posebno njezin središnji dio. U suhozid je ugrađena poklopnica groba koji se nalazio u središtu gomile. Devastirani grob sadržavao je dva dječja ukopa. U grobu nisu pronađeni prilozi, ali su na širem prostoru oko groba pronađeni dijelovi keramičke posude i okruglo brončano puče polukružnoga presjeka. Od posude je sačuvan dio oboda, ručke i veći dio donjega dijela. Oblik posude je bikoničan i ravnoga dna, s ručkom trokutastoga presjeka, okomitim vratom i blago izvijenim obodom. Površina je dobro sačuvana. Na trbuhu se nalaze dva ispupčenja, smještena jedno do drugoga (sl. 9). Prema širim analogijama ova bi se posuda i brončano puče mogli okvirno datirati u kraj ranoga ili početak srednjega brončanog doba.

Gomila 2 nalazila se oko 100 metara sjeverozapadno od gomile 1. Ovo je najočitiji primjer gomile smještene na samome rubu vrtače osrednje veličine, promjera dna oko 25 m. Najveći promjer iznosi oko 11 metara, a visina ne prelazi 90 centimetara. Na središnjem dijelu gomile izgrađeno je pastirsko sklonište, slične veličine i oblika kao na gomili 1. Istraživanjem gomile otkriveno je ukupno pet grobova od kojih je grob 2 bio incineriran. Također je pronađena veća količina ulomaka keramičkih posuda, s koncentracijom na rubnim dijelovima gomile. Svi

Slika 8.
Keramički nalazi iz gomile 2 kod Matijina dolca
(snimio Ivan Šuta)

Slika 9.
Nalazi iz gomile 1 na Vlakama (crtež Robert Maršić)

Slika 10.
Vrč tipa Kotorac iz gomile 2 na Vlakama (crtež Robert Maršić)

su se grobovi nalazili na kamenom nasipu, odnosno gotovo na površini gomile, bez sačuvane grobne arhitekture. Spaljeni grob nalazio se u centralnom dijelu gomile, a pronađeno je svega nekoliko spaljenih kostiju dijela lubanje. S obzirom na centralni položaj spaljenoga groba, i na činjenicu da je uz skelet iz groba 5 pronađeno nekoliko ulomaka vrča tipa Kotorac iz groba 2, može se sa sigurnošću pretpostaviti da je primarni grob u gomili spaljeni grob 2 i da je inhumirani grob 5 naknadno ukopan. Datiranje spaljenog groba 2 olakšano je s obzirom da su pronađeni ulomci vrča tipa Kotorac (sl. 10). Datiranje ostalih četiriju grobova je otežano jer nisu imali grobne priloge. Ipak, zgrčeni položaj skeleta i veća količina ulomaka keramičkih posuda s periferije gomile, s karakterističnim jezičastim drškama i obodima s utisnućima na gornjem rubu, upućuje na slično vrijeme ukopa svih grobova u gomili. U obližnjoj vrtači je površinskim pregledom pronađeno nekoliko netipičnih ulomaka keramičkih posuda, koje se po načinu izrade mogu datirati u isto vrijeme kao i gomila koja je bila u upotrebi duže razdoblje.

PRIMJERI POVEZANOSTI GOMILA I VRTAČA NA SREDNJODALMATINSKOM PROSTORU

Korištenje krškoga prostora za stočarstvo u prošlosti, bez značajnijih ljudskih intervencija u prostoru, ostavilo je sačuvan prapovijesni pejzaž s brojnim grobnim gomilama. Nalazimo ih na različitim položajima, a najčešće su smještene na istaknutim prirodnim položajima poput vrhova brežuljaka, uz prirodne komunikacije i rubove krških polja. Sudeći prema rezultatima dosadašnjih istraživanja, većina istraženih gomila na ovom prostoru podiže se u razdoblju kasnoga eneolitika i ranoga brončanog doba,⁴⁷ stoga je logično pretpostaviti da se i veći dio neistraženih gomila srednjodalmatinskog prostora, posebno zagorskoga dijela, može datirati u ovo razdoblje.

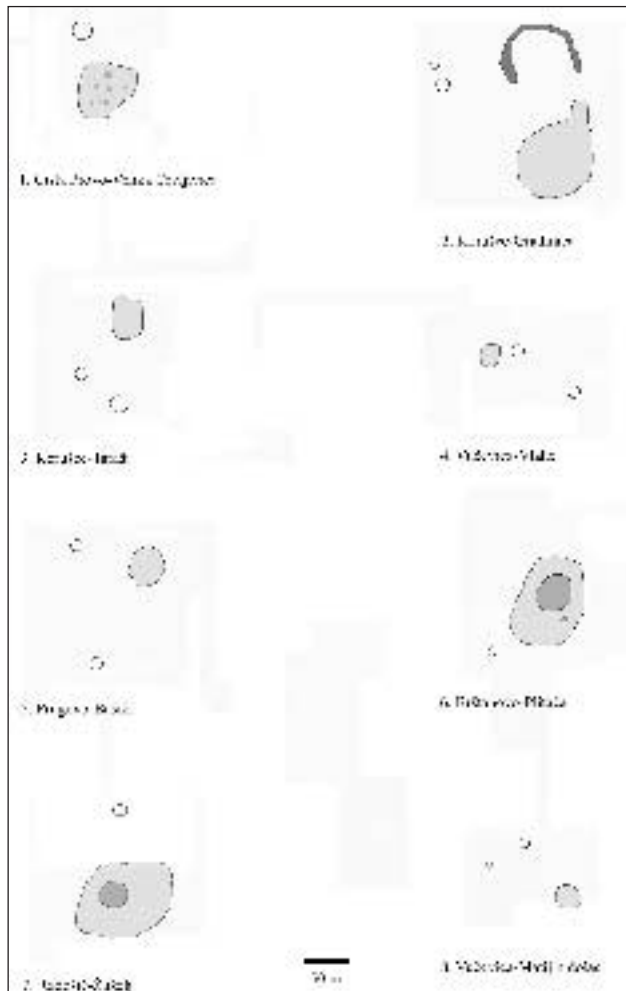
Rekognosciranjem užega prostora Dalmatinske zagore nađeno je više primjera gomila smještenih uz vrtače.⁴⁸ U Korušcima, selu udaljenom nekoliko kilometara od Vučevice, nalazimo dvije oveće gomile neposredno uz duboku vrtaču u zaseoku Taraši. Na položaju Podine u obližnjim Dugobabama uz vrtaču također nalazimo gomilu.

Slika 11.
Gradinica u Koruščima (snimio Tonko Bartulović)

47 I. Marović 1991, str. 15-200.

48 Najveći dio nalazišta koja se spominju nije dosad evidentiran u literaturi. Koncentraciju nalazišta na užem području Dalmatinske zagore treba shvatiti uvjetno zbog činjenice da je autor detaljnije rekognoscirao ovo područje negoli ostali prostor srednje Dalmacije za koji se koriste uglavnom dostupni podaci iz stručne literature i usmena priopćenja kolega.

Slika 12.
Primjeri smještanja gomila uz vrtače (crtež Ivan Šuta)

Položaj Gradinica između Kurušćica i Brštanova zanimljiv je zbog gradine i dviju gomila smještenih uz prostranu vrtaču, a po površinskim nalazima ulomaka keramičkih posuda gradina je korištena u ranom brončanom dobu (sl. 11). Uz lokvu Plitvina u blizini Brštanova, koja se nalazi u vrtači, nalazi se prilično devastirana gomila kojoj se nazire kružni prsten. Lokva Zamelica u Niskome nalazi se također u vrtači, a dvije gomile smještene uz južni rub ograđene su širokim suhozidom. Na prostoru sela Niskoga je ovela gomila koja se naziva Gradina, a južno od nje je duboka vrtača Samograd. Oko 200 m jugoistočno od uzvi-

šenja Mala glava na području Neorića nalazi se vrtača oko koje su dvije gomile. U blizini zaseoka Bašići kod Prugova nalazi se duboka vrtača Samograd uz koju su također smještene dvije gomile. U blizini zaseoka Donji Matasi u Kladnjicama dvije su gomile, također smještene uz vrtaču. Na području Radošića je prije gradnje autoceste A1 istražena gomila uz vrtaču Žuželj, u kojoj se nalaze lokva i bunari. Gomila se datira u rano brončano doba.⁴⁹

I na širem srednjodalmatinskom prostoru nalazimo primjere gomila uz vrtače. Gomila Velika Crljivica u Cisti kod Imotskoga, poznata i po velikoj kasnosrednjovjekovnoj nekropoli sa stećcima,⁵⁰ nalazi se u neposrednoj blizini vrtače u kojoj su sazidani bunari kružnoga oblika. Uz devastiranu vrtaču na položaju Divjeni dolci kod Sućurja na otoku Hvaru nalazi se gomila,⁵¹ a uz poznate vrtače u Otišiću nalazi se više gomila.⁵² Navedeni primjeri sasvim jasno upućuju na zaključak da podizanje gomila uz vrtače nije slučajnost, a sve dosad istražene gomile uz vrtače podižu se u kasnom eneolitiku i ranom brončanom dobu.

PRIMJERI POVEZANOSTI GRADINA I VRTAČA NA SREDNJODALMATINSKOM PROSTORU

Gradine su uz gomile najvažniji i najčešći tip nalazišta na krškom području. Njihova učestalost i smještaj na većini strateški važnijih položaja svjedoči o intenzivnom naseljavanju ovoga područja tijekom brončanoga i željeznoga doba. Pojedine gradine koristile su prirodne pogodnosti vrtača. Već smo istaknuli položaj gradine kod lokve Popirače u Vučevici, gdje se vrtače koriste kao gradinsko podgrađe u ranome brončanom dobu. Koriste se i strmine na rubovima vrtača kako bi se lakše utvrdio položaj. Takav je slučaj s Grubišića gradinom u Korušćima, gradinom kod Čovina dolca u Divojevićima (sl. 13), gradini na položaju Petrovac između Radošića i Trolokava te Gradinci između Kurušćica i Brštanova. Uz rub velike vrtače smještena je i poznata Trostruka gradina u Sovićima.⁵³ U svim je slučajevima, osim pogodnosti u smislu utvrđivanja, vrtača mogla biti iskorištena i kao podgrađe, ili su u vrtači napravljene umjetne akumulacije kišnice – lokve. Takav je slučaj naprimjer s velikom gradinom kod Šolića u Brštanovu, gdje se lokva nalazi u manjoj vrtači sjeveroistočno od gradine, te s gradinom kod crkve sv. Marka u Vinovu Gornjem gdje se lokva nalazi u vrtači oko 100 metara sjeveroistočno od gradine.

49 Usmeno priopćenje Darka Periša, voditelja istraživanja.

50 D. Maršić – Lj. Gudelj – M. Lozo 2000, str. 117.

51 N. Vujnović 2002, str. 54.

52 A. Milošević – B. Govedarica 1986, str. 70.

53 B. Čović 1989, str. 66.

Slika 13.
Gradina kod Čovina dolca u Divojevićima (snimio Tonko Bartulović)

ZAKLJUČAK

Korištenje vrtača u velikoj mjeri uvjetovano je siromašnim prirodnim okolnostima krškoga područja. Dalmatinske krške zaravni, na kojima se nalazi najviše vrtača, ne pružaju povoljne prirodne uvjete za formiranje stalnih naselja ponajviše zbog nedostatka vode. Rijetke su prirodne površinske vode poput prirodnih lokava i tekućica. Nedostatak vode tek se gradnjom umjetnih akumulacija donekle ublažava i dovodi do mogućnosti trajnijega korištenja i iskorištavanja područja. Iako su zastupljeni u manjoj mjeri i nalazi iz neolitika, dosad otkrivena staništa u vrtačama možemo u većini slučajeva datirati u kraj eneolitika i početak ranoga brončanog doba. Tada vjerovatno dolazi i do intenzivnije gradnje umjetnih kaptaža za vodu.

Na srednjodalmatinskom prostoru rano brončano doba obilježava cetinska kultura. Ona je prepoznata i definirana zahvaljujući prije svega grobnim nalazima iz gomila. Naselja na otvorenom i gradinska naselja slabo su poznata, a pećinski slojevi s materijalom cetinske kulture

uglavnom su skromni. Debljinom slojeva i količinom nalaza izdvaja se pećina Škarin samograd, gdje su kulturni slojevi s cetinskim materijalom debeli do 1,30 m.⁵⁴

I. Marović i B. Čović smatraju da je osnova privrede u cetinskoj kulturi stočarstvo mobilnoga karaktera, a takav zaključak temelje na spomenutim siromašnim kulturnim slojevima koji »ukazuju na kratkotrajan, vjerovatno sezonski, boravak manjih grupa stanovništva«.⁵⁵ Pretpostavlja se postojanje manjih, kratkotrajnih naselja s kolibama od lakoga materijala na otvorenom prostoru. I u okviru posuške kulture, koja također većim dijelom pripada razdoblju ranoga brončanoga doba, nalazimo brojna »vangradinska naselja« koja imaju slične karakteristike kao staništa u vrtačama.⁵⁶ Pokazatelji koji omogućavaju prepoznavanje ovakvog tipa staništa su prije svega malobrojnost pokretnih nalaza i kratkotrajnost korištenja. I etnografski primjeri transhumantnih staništa pokazuju slične karakteristike.⁵⁷ Nalazi bi trebali asocirati na djelatnosti vezane uz stočarstvo, npr. litičke artefakte vezane za

54 Treba naglasiti da je pećina na najnižoj točki vrtače pa je erozija pridonijela stvaranju debeloga kulturnog sloja.

55 I. Marović – B. Čović 1983, str. 217.

56 B. Čović 1989, str. 84.

57 D. Mlekuž 2005, str. 6. Ovdje je navedena i ostala literatura.

prikupljanje hrane i obradu drva i posude za pripremanje manjih količina hrane.⁵⁸ E. Montagnari-Kokelj tome pridodaje i prisutnost različitih vrsta litike, s udaljenih ležišta, što bi upućivalo na mobilnost i intenzivne kontakte zajednica.⁵⁹ Ovome bi trebalo pridodati i postojanje obora za stoku. Upravo vrtače pružaju idealne prirodne uvjete za smještanje obora, a ograđivanje i kontrola stada olakšana je zbog prirodnoga položaja. Spomenuti naziv torina koji se u Poljicima koristi za ograđene dolce također naglašava stočarski karakter položaja. Kakav je bio način korištenja vrtača krajem eneolita i u brončanom dobu? Može li se govoriti o nomadskom tipu stočarstva u kojem zajednica stalno mijenja boravište u potrazi za ispašom prelazeći znatne geografske udaljenosti i koristi vrtače kao sezonske stanice, ili, kako prepostavljaju B. Govedarica, A. Milošević⁶⁰ i kasnije M. Kostić⁶¹, staništa u vrtačama u Otišiću treba sagledavati u okviru jednoga naselja raštrkanoga tipa koje je obuhvaćalo više vrtača, a pojedinačne vrtače zaposjedale su porodice u okviru naselja?

Pretpostavljamo da se istina nalazi negdje između ovih interpretacija. Posredni arheološki pokazatelji idu u prilog postojanja transhumantnoga stočarenja lokalnoga karaktera gdje postoji primarno naselje, a sezonski se koriste sekundarna naselja na pašnjacima. Ovaj način mobilnoga stočarenja do danas je tradicionalan oblik privređivanja na dinarskom području, a pojedina je zajednica mogla imati i više sezonskih naselja na različitim položajima. Zajednice koje su koristile krške terene morale su biti prilagođene prirodnim uvjetima, što je podrazumijevalo mobilnost, odnosno mogućnost promjene staništa ovisno o dostupnosti resursa. Iako se postojanje stalnih naselja raštrkanoga tipa ne smije isključiti, teško ih je smjestiti u prostor bezvodnih krških zaravni.

Prednosti mobilnoga stočarstva kao primarnoga izvora egzistencije zajednice, u odnosu prema sjedilačkom načinu života naročito dolaze do izražaja u konfliktnim situacijama, koje očito postaju sve češće u tom razdoblju sudeći prema podizanju prvih gradinskih naselja. Lakša kontrola i zaštita stoke kao osnove egzistencije zajednice, u odnosu prema zemljoradničkom, sjedilačkom načinu života, sada zasigurno dolazi do izražaja. Povezanost grobnih gomila s vrtačama u Vučevici i njihovo istovremeno korištenje ukazuju na po-

vezanost staništa u vrtačama i cetinskih nekropola, što dosad nije bilo uočeno. Očita je sklonost ovih zajednica da pokapaju svoje bližnje uz naselja ili pojilišta ako je u vrtači napravljena lokva. Istakli smo prije da je za gradnju i održavanje lokve potreban znatan napor i vještina koji iziskuju kontinuirani angažman korisnika. Zasigurno se počinju intenzivnije raditi lokve na krškom prostoru, na što upućuju spomenuti primjeri gradina i gomila smještenih uz lokve koje se i danas koriste. Gomile se najčešće podižu na istaknutijim točkama u prostoru poput vrhova brda, uz komunikacije, prijevoje, lokve i veće vrtače. Pokapanje pokojnika u njima je na određeni način moglo definirati teritorij zajednice.⁶² Krajem eneolita i početkom ranoga brončanog doba dolazi do veće mobilnosti zajednica koje moraju na neki način označiti pravo na određeni teritorij. Održavanje prava nad pašnjacima s takvim načinom života najbolje se moglo provoditi upravo gradnjom gomila koje su kao markeri u prostoru održavali granice među zajednicama. S obzirom na promjene mjesta boravka, nužno je bilo na određen način obilježiti teritorij, a gradnja gomila i pokapanje pokojnika pružala je upečatljivu oznaku prava zajednice nad određenim teritorijem. U ovako »obilježenom«⁶³ krajoliku naknadnim održavanjem kulta predaka moglo se održavati pravo na teritorij kroz duže razdoblje. U tom je smislu važno naglasiti da je riječ o jasnoj strategiji upravljanja teritorijem zajednica koje su koristile krško područje. Teritorijalnost odražava viši stupanj organizacije i korištenja krških pašnjaka i lokava, što ne odgovara uopćenoj pretpostavci o tipičnim transumantnim stočarima u cetinskoj kulturi koji stoje nasuprot trajnim gradinskim naseljima djelomično sjedilačkih nosioca posuške kulture.⁶³ Odnos između cetinske i posuške kulture nedovoljno je proučen, dijelom i zbog slaboga poznavanja naselja u okviru cetinske kulture.

Za razliku od ranijih razdoblja, u ranom brončanom dobu dolazi do znatnog porasta broja nalazišta, naročito na krškim terenima. Slična situacija je i sjevernoj Dalmaciji gdje je istraživanjima u okviru projekta Neothermal Dalmatia evidentiran značajan porast broja nalazišta u ranom brončanom dobu.⁶⁴ Porast broja nalazišta nalazimo i u sličnom ambijentu suhih vapnenačkih zaravni Languedoca i Provanse⁶⁵ te na planinskom prialpskom područ-

58 K. Abdi 2003, str. 406.

59 E. Montagnari-Kokelj 2003, str. 79.

60 A. Milošević- B.Govedarica 1986, str. 58.

61 M. Kostić 2003, str. 124.

62 S. Čače 1985, str. 71.

63 B. Čović 1989, str. 95.

64 J. Chapman – R. Shiel – Š. Batović 1996, str. 260.

65 A. Sherrat 1994, str. 197.

ju oko doline Freissinières u Francuskoj od kraja neolitika.⁶⁶ Razlozi intenzivnijega korištenja negostoljubljuviji prostora, poput našega krša, mogu biti različiti. Činjenicu da u ovom razdoblju dolazi do porasta broja nalazišta na cijelom području srednje Dalmacije potrebno je s rezervom uzeti u obzir. Taj porast ogleđa se ponajviše u pojavi grobnih gomila i gradina, koji su trajniji i prepoznatljiviji tip nalazišta i samo dijelom pripadaju ranom brončanom dobu. Ipak, riječ je o značajnome povećanju koji

može ukazivati na demografsku ekspanziju. Brojni nalazi iz srednjodalmatinskih vrtača idu u prilog tome, ali daljnja istraživanja ovoga tipa nalazišta zasigurno će pružiti nove podatke koji će produbiti dosadašnje spoznaje o njihovoj ulozi u prapovijesti istočnojadranskoga područja. U tom je smislu važno koristiti i etnografsku građu, zooarheološke, geoarheološke i palinološke analize koje se na žalost još uvijek kod nas nedovoljno provode i koriste u istraživanjima.

Literatura

- K. Abdi 2003 Kaymar Abdi, *The Early Development of Pastoralism in the Central Zagros Mountains*, Journal of World Prehistory, Vol. 17, No. 4, New York 2003, 395-448 (dostupno i na <http://www.dartmouth.edu/~anthro/pdfs/abdi-jwp.pdf>, preuzeto 13.9.2009).
- A. Bavdek 2003 Alma Bavdek, *Vrtače*, Zemlja pod vašimi nogami. Arheologija na avtocestah Slovenije. Vodnik po najdiščih, Ljubljana 2003, 285-287.
- M. Blečić 2002 Martina Blečić, *Kastav u posljednjem tisućljeću prije Krista*, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. ser., br. XXXV, Zagreb 2002, 67-131.
- J. Chapman – R. Shiel – Š. Batović 1996 John Chapman – Robert Shiel – Šime Batović, *The Changing Face of Dalmatia*, Leicester 1996.
- S. Čače 1985 Slobodan Čače, *Nekropola u prostoru zajednice*, Sahranjivanje pokojnika sa aspekta ekonomskih i društvenih kretanja u praistoriji i antici, Materijali XX, Beograd 1985, 65-75.
- B. Čović 1989 Borivoj Čović, *Posuška kultura*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 44, Sarajevo 1989, 61-127.
- V. Filipović 2004 Vojislav Filipović, *Arheološka iskopavanja u Podgorini*, Almanah istraživačke stanice Petnica 20, Petnica 2004 (dostupno i na http://www.psc.ac.yu/bilten_20/08.html, preuzeto 26.6.2009).
- B. Govedarica 1989 Blagoje Govedarica, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana*, Djela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine LXVII/7, Sarajevo 1989.
- B. Hänsel – B. Teržan 1999 Bernhard Hänsel – Biba Teržan, *Brončanodobna kupolasta grobnica mikenskog tipa u Istri*, Histria archaeologica 30, Pula 1999, 69-108.
- F. Ivanišević 1987 Frano Ivanišević, *Poljica. Narodni život i običaji*, Split 1987 (reprint izdanja iz 1906).

66 K. Walsh – F. Mocci – S. Tzortzis – J. M. Palet Martinez 2006, str. 28.

- V. Katavić – A. Sunko-Katavić – A. Devlahović 2011
Vedran Katavić – Ana Sunko-Katavić – Andrea Devlahović, *Istraživanje grobnog tumula, dviju vrtača, gradine i gradinice u Gornjim Raščanima kod Vrgorca*, Katalog izložbe Arheološka istraživanja na trasi autoceste u Zabiokovlju i Plini, Makarska 2011, 41-59.
- M. Katić <2007>a
Miroslav Katić, *Autocesta Split – Ploče, dionica Bisko – Šestanovac*, Hrvatski arheološki godišnjak 3/2006, Zagreb <2007>, 385.
- M. Katić <2007>b
Miroslav Katić, *Autocesta Split – Ploče, dionica Šestanovac – Zagvozd*, Hrvatski arheološki godišnjak 3/2006, Zagreb <2007>, 386-387.
- M. Katić <2007>c
Miroslav Katić, *Autocesta Split – Ploče, dionica Zagvozd – Ravča*, Hrvatski arheološki godišnjak 3/2006, Zagreb <2007>, 387-388.
- M. Kostić 2003
Marija Kostić, *Prapovijesno naselje u vrtačama Otišić, Vlake*, Histria Antiqua 11, Pula 2003, 121-127.
- I. Marović 1991
Ivan Marović, *Istraživanje kamenih gomila cetinske kulture u srednjoj Dalmaciji*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 84, Split 1991, 15-214.
- I. Marović – B. Čović 1983
Ivan Marović – Borivoj Čović, *Cetinska kultura*, Prapovijest jugoslavenskih zemalja, IV, Sarajevo 1983, 191-241.
- D. Maršić – Lj. Gudelj – M. Lozo 2000
Dražen Maršić – Ljubo Gudelj – Marijan Lozo, *Crkvine, Cista Velika. Izvješće o arheološkim istraživanjima 1992.-1999. godine*, Starohrvatska prosvjeta III, br. 27, Split 2000, 115-127.
- M. Matas 2009
Mate Matas, *Krš Hrvatske. Geografski pregled i značenje*, Zagreb 2009.
- M. Matas 2002
Mate Matas, *Prilog proučavanju gradina i gromila na području općine Lećevica u Splitskoj zagori*, Geoadria 7/2, Zadar 2002, 63-74.
- K. Mihovilić – T. Bradara – D. Komšo 2004
Kristina Mihovilić- Tatjana Bradara- Darko Komšo, *Arheološka reambulacija područja Markocije kod Buja*, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva 36, br.2, Zagreb 2004, 62-68.
- A. Milošević – B. Govedarica 1986
Ante Milošević – Blagoje Govedarica, *Otišić, Vlake – praistorijsko naselje u vrtači I*, Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja 22, Sarajevo 1986, 53-75.
- A. Milošević 1998
Ante Milošević, *Arheološka topografija Cetine*, Split 1998.
- D. Mlekuž 2007
Dimitrij Mlekuž, *Who were the Cyclopes? Odyssey and Neolithic, Eneolithic and Bronze Age pastoralists from the east Adriatic coast and Dinarides*, Scripta praehistorica in honorem Biba Teržan, Situla 4, Ljubljana 2007, 69-89.
- E. Montagnari-Kokelj 2003
Emanuela Montagnari-Kokelj, *Why settling a karstic area? Considerations on the trieste Karst in Late Prehistory*, Histria Antiqua 11, Pula 2003, 75-95.
- K. Mucić – N. Kovačević-Bokarica 2011
Konstanta Mucić – Nela Kovačević-Bokarica, *Doprinosi poznavanju povijesti Vrgoračke krajine na osnovi rezultata novijih arheoloških istraživanja*, Katalog izložbe Arheološka istraživanja na trasi autoceste u Zabiokovlju i Plini, Makarska 2011, 125-212.

- P. Novaković – H. Simoni 1997 Predrag Novaković – Helene Simoni, *Archeology of the Kras dolinas*, Anali za istrske in mediteranske študij 10, Koper 1997, 19-36.
- P. Novaković – H. Simoni – B. Mušić 1999 Predrag Novaković – Helene Simoni – Branko Mušić, *Karst dolinas. Evidence of Population pressure and Exploitation of Agricultural Resources in Karstic Landscapes*, The Archaeology of Mediterranean Landscapes 2 – Environmental Reconstruction in Mediterranean Landscape Archaeology, Oxford 1999, 123-134.
- B. Olujić <2009> Boris Olujić, *Lupoglav-AN 6 Vrtača 1 i AN 7 Vrtača 2*, Hrvatski arheološki godišnjak 5/2008, Zagreb <2009>, 556-559.
- P. Oreč 1978 Petar Oreč, *Prapovijesna naselja i grobne gomile u zapadnoj Hercegovini*, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu 32, Sarajevo 1978, 181-291.
- P. Oreč 1989 Petar Oreč, *Prapovijesna kamena statueta(?) iz Mostarskih vrata kod Ljubuškog*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu 42/43, Sarajevo 1989, 17-22.
- G. Protić 1989 Goran Protić, *Prehistorijsko stanište Mihovilovića ograda (Klis)*, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva 21, br. 2, Zagreb 1989, 16.
- A. Sherrat 1994 Andrew Sherrat, *The transformation of Early Agrarian Europe. The Later Neolithic and Copper Ages 4500-2500 BC*, The Oxford Illustrated History of Prehistoric Europe, Oxford 1994, 167-202.
- I. Šuta <2006> Ivan Šuta, *Vučevica*, Hrvatski arheološki godišnjak 2/2005, Zagreb <2006>, 419- 421.
- I. Šuta – V. Katavić 2003 Ivan Šuta – Vedran Katavić, *Arheološka zaštitna istraživanja i rekognosciranja na području sela Vučevica u zaleđu Kaštela*, Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva 35, br. 2, Zagreb 2003, 71-80.
- Š. Vulić – A. Ivišić <2008> Šime Vulić – Ante Ivišić, *Vrtača Konopljište*, Hrvatski arheološki godišnjak 4/2007, Zagreb <2008>, 545-547.
- N. Vujnović 2002 Nikša Vujnović, *Prehistorijsko i antičko razdoblje na području naselja Sućuraj*, Prilozi povijesti otoka Hvara XI, Hvar 2002, 45-81.
- K. Walsh – F. Mocci – S. Tzortzis – J. M. Palet-Martinez 2006 Kevin Walsh – Florence Mocci – Stéfan Tzortzis – Josep-Maria Palet-Martinez, *Dynamique du peuplement et activités agro-pastorales durant l'âge du Bronze dans les massifs du Haut Champsaur et de l'Argentierois (Hautes-Alpes)*, Documents d'archéologie méridionale 28, Lattes 2006, 25-44.

Summary

Ivan Šuta

Utilisation of karst dolinas in Central Dalmatia in prehistory

Key words: karst depression, dolina, polje, Aeneolithic, Early Bronze Age, Cetina Culture, Posušje Culture, cattle breeding, grave mound, pond

Karst dolinas are natural depressions of lesser dimensions, typical for karst areas. Archaeological finds in dolinas are found in the wider east-Adriatic karst area more and more frequently. The paper, based upon results of rescue excavations in Vučevica, a village in the closer hinterland of Kaštela, analyses utilisation of dolinas in the prehistory, especially during the Aeneolithic and the Early Bronze Age. The excavations carried on in Vučevica included two dolinas at the locality of Kovačina, below Gradina Hill. In both dolinas have been found remains dated to a period between mid Neolithic and Early Bronze Age. In the Neolithic and the Aeneolithic the dolinas were used as seasonal settlements, whereas in the Early Bronze Age they made settlements organised below the nearby hill fort. Two mounds at the Matijin dolac locality contained ceramic vessel fragments belonging to the Cetina Culture. Two more mounds have been excavated at the Vlaka locality, the one at the very edge of the dolina containing typical Cetina Culture ceramic artefacts. Field surveys of the surrounding areas of Dalmatian Hinterland (Dalmatinska zagora) yielded further cases of locating of mounds next to dolinas, that indicates they were used at the time. In dolinas, herdsman seasonal settlements were formed, mostly because most dolinas of steeper edges made practical natural cattle pens. Besides, in dolinas were also created ponds – artificial water reservoirs that, until recently, were of utmost importance to living in the karst areas. Certain hill-fort settlements in the area were also connected with dolinas, used as the hill forts' wider areas, or where ponds were created. According to the results of excavating of dolinas in the Central Dalmatian area, utilisation of dolinas was intensified in the Aeneolithic and beginnings of the Early Bronze Age.